

S. MARTA RYKÓWNA OSU

FUNKCJA ZESPOŁÓW SEMANTYCZNYCH
Μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς, ζωή, ἀγάπη
W EWANGELII ŚW. JANA*

Analiza pięciu zespołów semantycznych¹ w ewangelii św. Jana wyróżnia trzy grupy zagadnień: 1. funkcjonowanie zespołów w strukturze czwartej ewangelii, 2. ich środki wyrazu artystycznego, 3. problematykę rodzaju literackiego ewangelii św. Jana.

Ad 1: Czwarta ewangelia wybitnie różni się od pozostałych ksiąg Pisma św., zwłaszcza od ewangelii zwanych synoptycznymi. Różnicę tę powodują, między innymi, zespoły semantyczne. Każdy z omawianych zespołów semantycznych występuje częściej w samej czwartej ewangelii niż w pozostałych trzech łącznie². Różnią się nie tylko częstotliwością występowania, ale także znaczeniem³ i funkcją strukturalną.

Wśród omawianych zespołów semantycznych można wyróżnić zespoły prowadzące w całości ewangelii i zespoły-dominanty w pewnych jej częściach. Do pierwszej grupy zaliczamy zespół ἀλήθεια i ζωή, do drugiej — μαρτυρία, φῶς, ἀγάπη. Powyższe dwie grupy zespołów różnią się między sobą tym, że zespoły-dominanty występują w pewnej części ewangelii w sposób skondensowany, w następnych nie

* Streszczenie wyników pracy magisterskiej prowadzonej przez prof. dr J. Niemirską-Pliszczynską.

¹ Jak sama nazwa wskazuje, zespół semantyczny to nie jest jedno słowo, np. rzeczownik, chociaż przede wszystkim należą tu rzeczowniki, ale także wokół nich grupujące się przymiotniki, czasowniki, formy odslowne.

² Częstotliwość występowania obranych zespołów w czwartej ewangelii w porównaniu z pozostałymi wygląda następująco :

	•	•
	trzy ewangelie synoptyczne	ewangelia św. Jana
μαρτυρία	6 razy	47 razy
ἀλήθεια	18 „	55 „
φῶς	15 „	23 „
ζωή	34 „	53 „
ἀγάπη	33 „	56 „

³ Omawiane terminy w ewangeljach synoptycznych użyte są w znaczeniu potocznym, dosłownym, natomiast w czwartej ewangelii w sensie przeważnie abstrakcyjnym.

występują już wcale (np. φῶς nie występuje już w drugiej części ewangelii) albo pojawiają się sporadycznie; zespoły prowadzące przechodzą przez całość ewangelii, zjawiając się okazjonalnie zgodnie z potrzebą. I tak ἀγάπη dominuje w II części ewangelii od rozdziału XIII, pozostałe zaś cztery zespoły skupiają się przeważnie w pierwszej części utworu⁴.

Zespoły-dominanty

Św. Jan najbardziej różni się od synoptyków pod względem użycia zespołu μαρτυρία (w ewangeliiach synoptycznych zespół ten występuje łącznie sześć razy, w ewangelii św. Jana — 47 razy). Μαρτυρία jest pojęciem, na którym koncentruje się czwarta ewangelia. Istnieje μαρτυρία (świadczenie) Ojca o Synu, Chrystusa i jego uczniów o Ojcu, Duchu Świętego o Chrystusie, o którym świadczy również Jan Chrzciciel, Jan Ewangelista i inni Apostołowie oraz tłumy ludzi.

Zespół μαρτυρία w swoim rozwoju osiąga zenit kondensacji w rozdziale piątym ewangelii⁵. Chociaż μαρτυρία występuje jeszcze po dwa razy w rozdziale XV, XVIII, XIX, i XXI, gdzie łączy się szczególnie z zespołem ἀλήθεια, to zasadniczo główny zarys polemicznej martyrii kończy się w pierwszej części ewangelii. W drugiej części μαρτυρία ustępuje miejsca zespołowi ἀγάπη.

Ponieważ zespół φῶς (światłość) występuje tylko w I części ewangelii, tam, gdzie dominuje zespół μαρτυρία, dlatego należy podkreślić znaczenie połączenia tych dwóch zespołów. Pojęcie światłości — φῶς — Jan Ewangelista odnosi do Boga, Chrystusa, zbawienia. Zespół φῶς w czwartej ewangelii ma charakter antropocentryczny. Światłość, która przysłała na świat, włączyła ludzi w boski krąg Światłości. Φῶς jednak nie jest emanacją Absolutu (jak powiedzieliby neoplatonicy, w których filozofii dobro i wszelka cnota emanuje). W czwartej ewangelii — rzecz charakterystyczna — nie dostrzegamy emanacji dobra, lecz emanację dowodu. Zespół φῶς występując w I części ewangelii łącznie z zespołem μαρτυρία wchodzi z nim w stosunek hierarchiczny. Traci sens przenośny, zyskuje charakter personalny. Φῶς jest zespołem dopełniającym w stosunku do μαρτυρία. W ewangelii bowiem znajdujemy świadectwo o Światłości nie tylko z ust Jana Chrzciciela, lecz także z ust samej Światłości — Jezusa Chrystusa. W rozdziale VIII, 12 i IX, 5 nastąpiła personifikacja światłości w osobie Chrystusa: ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Φῶς, które zostało udowodnione przez μαρτυρία, kończy się w rozdziale XIII, tam gdzie kończy się zasadnicze występowanie zespołu μαρτυρία. Chociaż φῶς już więcej nie występuje w czwartej ewangelii, a μαρτυρία pojawia się jeszcze w drugiej części utworu, to fakt, że występowały razem na przestrzeni I części ewangelii świadczy o ich kontakcie historycznym, oświeśla prawdę historyczną podawaną przez zespół μαρτυρία.

⁴ Tylko φῶς występuje wyłącznie w jednej (pierwszej) części ewangelii, zaś pozostałe zespoły występują sporadycznie także w części przeciwstawnej: ἀγάπη 7 razy w I części; zaś μαρτυρία 9 razy, ζῶή 5 razy, ἀλήθεια 18 razy w II części utworu.

⁵ Występuje tam 10 razy, a w rozdz. III i VIII — po 7 razy.

Φῶς występując w charakterystycznym schemacie, o nasileniu w początkowej i końcowej fazie (Prolog — 6 razy i rozdz. XII — 6 razy), jest jakby obramowaniem zespołu μαρτυρία. Zespół φῶς, który ujawnia się poprzez dowody, nie jest abstrakcją o charakterze ornamentacyjnym. Jest zespołem realistycznym, chociaż posiada wybitny walor poetycki. Zbudowany na zasadzie kontrastu: φῶς — σκοτία pełni funkcje poetyzacji czwartej ewangelii.

W odmiennej prezentacji niż zespoły: μαρτυρία i φῶς ukazuje się zespół ἀγάπη, który tylko 7 razy pojawia się w I części, a na plan pierwszy wybija się w II części ewangelii (49 razy). Zespoły μαρτυρία i φῶς ustąpiły miejsca zespołowi ἀγάπη. Nie jest to absolutne ustąpienie, bowiem μαρτυρία pojawia się jeszcze 9 razy w II części utworu, podobnie, jak ἀγάπη 7 razy występowała w pierwszej części. Wzajemne przeplatanie się i ustępowanie zespołów nadaje ewangelii św. Jana znamię struktury łańcuchowej.

Zespół ἀγάπη jest najbardziej dynamiczny ze wszystkich analizowanych zespołów (49 czasowników, 7 tylko rzeczowników). Występuje w gradacji wstępującej w przeciwieństwie do μαρτυρία i φῶς, które przebiegały w gradacji zstępującej.

Zespoły prowadzące

Zespoły ἀλήθεια i ζωή, które należą do zespołów prowadzących, przebiegają przez całą ewangelię, ukazując się nawet w niektórych miejscach w pewnej kondensacji, np: rozdział VIII dla zespołu ἀλήθεια i rozdział VI dla zespołu ζωή. Ze względu na to można stwierdzić, że zespoły prowadzące wykazują raczej konstrukcję kondensacyjną, w odróżnieniu od konstrukcji gradacyjnej zespołów dominujących w częściach ewangelii.

I tak zespół ἀλήθεια wykazuje kondensację okazjonalną, ujawniającą się szczególnie przy zgrupowaniu zespołu μαρτυρία (rozdz. VIII, XVII, XVIII, XXI). Od początku ewangelii aż po jej koniec zachowuje swą funkcjonalność prawdziwości świadectwa: od prawdziwego świadectwa Jana Chrzciciela do prawdziwego świadectwa Jana Ewangelisty poprzez prawdę innych świadectw.

Ἀλήθεια jest zespołem wspomagającym zespół μαρτυρία a zarazem zespołem nadrzędnym wobec niego, ponieważ ukonkretnia zespół μαρτυρία. Staje się natomiast zespołem tożsamościowym w stosunku do postaci Chrystusa: w XIV, 6 następuje personifikacja Prawdy w osobie Jezusa Chrystusa: ἐγώ εἰμι. . . ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή. Zespół ἀλήθεια jest opracowany zasadniczo logicznie. W jego analizie nie spotyka się metaforyczności.

Zupełnie inaczej prezentuje się zespół ζωή⁶, który z reguły ma charakter metaforyczny. Wskazuje na to występowanie w jego zakresie takich metafor jak: woda żywa

⁶ Chociaż zespół ζωή inaczej prezentuje się niż ἀλήθεια, który w II części ewangelii posiada 18 desygnatów, a ζωή tylko 5, to jednak zalicza się go do zespołów prowadzących, ponieważ idea życia i śmierci jest silnie wydobyta w II części. Jest tam przecież mowa o śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa.

(źródło wody żywej, rzeki wody żywej), chleb żywy, szczerp winny dający życie latoroślom, metafory żniw, alegoria o dobrym Pasterzu, który daje życie za owoce itp.). Skutkiem tego ζωή jest zespołem kondensującym poetyckość czwartej ewangelii, podobnie jak zespół φῶς.

Kondensacja zespołu ζῶς występuje najsilniej w metaforze chleba żywego. Metafora szczerpu winnego jest również rozprawdzeniem zespołu ζωή, chociaż termin ζωή nie występuje tam w sposób wyraźny. W pierwszym epilogu ewangelii zespół ζωή wskazuje na cel jej napisania: ταῦτα δὲ γέγραπται [. . .] ἵνα πιστεῦοντες ζωὴν ἔχετε [. . .], podobnie jak w X, 11 służy wydobyciu celu przyścia Chrystusa na świat: ἐγὼ ἤλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσιν καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Jest więc zespołem programowym. Zespół ζωή podobnie jak φῶς i ἀλήθεια ulega personifikacji w osobie Chrystusa (XIV, 6).

Wszystkie zespoły semantyczne są silnie zindywidualizowane w swoim własnym środowisku. Zasadniczo nie powtarzają się określniki, które dołączając się do poszczególnych zespołów, nadają im swoistą specyfikę i wzbogacają je. Każdy zespół jest inny, chociaż posiadają razem cechy wspólne. Zespoły-dominanty są bardziej dynamiczne. Wskazuje na to szersze użycie czasowników na ich terenie⁷.

Zespół φῶς i ζωή opracowane są metaforycznie. Pozostałe zespoły wykazują raczej opracowanie logiczne. Zespoły wychodząc od swych znaczeń abstrakcyjnych stają się coraz bardziej realizacją postaci Chrystusa. Przy końcu nawet przybierają charakter personalny. Odnosi się to do wszystkich zespołów, chociaż w specjalny sposób dotyczy zespołów ἀλήθεια, φῶς i ζωή, które wyraźnie utożsamione są z postacią Chrystusa (VIII, 12; IX, 5; XIV, 6).

Μαρτυρία i ἀγάπη natomiast pełnią ważniejszą rolę w strukturze utworu. Dzielą bowiem kompozycyjnie ewangelię na dwie części: do wiecznika (czyli rozdziały I-XII) i od wieczornika (XIII-XXI). W pierwszej części na planie głównym ukazuje się zespół μαρτυρία, w drugiej części dominuje ἀγάπη.

Wszystkie zespoły przeplatając się w utworze wskazują na kompozycję łańcuchową ewangelii. Niektóre z nich występując silniej w prologu i epilogu ewangelii uwydatniają ramową strukturę utworu. Charakterystyczną jest cechą, że wszystkie analizowane zespoły semantyczne występują tylko w mowach i refleksjach. Wydobywają przez to ich charakter programowy. Wskazują na odrębność stylistyczną mów w porównaniu z opisami historycznymi⁸, na charakter mów jako komentarzy cudów⁹,

⁷ Μαρτυρία — czasowników 33, rzeczowników 14; ἀγάπη — czasowników 49, rzeczowników 7. To samo stwierdzenie odnosi się również do zespołu φῶς, który to termin, choć sam jest rzeczownikiem, łączy się przeważnie z czasownikami, w czym góruje nad innymi zespołami.

⁸ Por. P. Gaechter, *Sunma introductionis in Novum Testamentum*, Lipsiae 1938, s. 144.; P. H. Menoud, *Le problème johannique*, „Revue de Théologie et de Philosophie”, 29 (1941) 242.

⁹ Por. A. Durand, *Évangile selon s. Jean*, Paris 1938, s. XXVI nn.; A. Feuillet, *La composition littéraire de Jo. 9-12*, Paris 1957; P. Keppler, *Die Komposition des Johannesevangeliums*, Tübingen 1884, s. 6; T. Bromboszcz, *Die Einheit des Jhannesevangeliums*, Katowice 1927, s. 62-69.

wskutek czego ewangelia św. Jana nabiera bardziej dramatycznego charakteru. Fakt, że zespoły semantyczne występują w mowach, świadczy o ich naturze dia logicznej i apologetycznej. Obrane zespoły są więc zespołami polemicznymi, czyli bronią pewnych tez. W ten sposób prowadzą nas do celu ewangelii, którym jest ukazanie i obrona zadania Chrystusa. One to wskazują na bóstwo Chrystusa, który przyszedł na ziemię po to, by zbawić ludzi.

Ad 2: Badając wybrane zespoły semantyczne w czwartej ewangelii można było zauważyć, że analiza każdego zespołu ukazywała powtarzające się pewne cechy językowo-stylistyczne, specyfikę środków wyrazu i technikę autora — św. Jana Ewangelisty.

Przede wszystkim analiza zespołów wykazała jedynność słownictwa czwartej ewangelii. Chociaż obrane terminy ἁγάπη, μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς i ζῶή pojawiały się także w innych utworach współczesnych lub wcześniejszych w starożytnej literaturze, to jednak występowały w zupełnie innym znaczeniu i innej częstotliwości użycia¹⁰. Słownictwo Jana Ewangelisty wykazuje wąskie użycie terminów konkretnych, liczne natomiast są terminy abstrakcyjne. Spotykamy mało przymiotników i mało złożeń. Chociaż słownictwo Jana Ewangelisty jest codzienne, jednak wykazuje bardzo dużo precyzji¹¹. W używanych terminach i ich znaczeniu św. Jan jest tak oryginalny, iż należy przypuszczać, że nie ulegał raczej wpływowi, chociaż niektórzy uczeni są zdania, że na autora czwartej ewangelii wpływały: literatura grecka (zwłaszcza tragedia), pisma semickie (szczególnie Stary Testament) czy nawet teksty qumrańskie lub wreszcie gnostyckie¹². W poszukiwaniu wpływów na czwartą ewangelię nie można iść zbyt daleko. Zrozumiałą jest rzeczą, że św. Jan tkwił w swojej epoce i pisał tak, jak to było przyjęte w jego środowisku. Pisał językiem κοινή. Posiada jednak swe odrębności językowe i stylistyczne¹³.

¹⁰ Jedynność słownictwa czwartej ewangelii potwierdza H. M. Teeple (*Methodology in Source Analysis of the Fourth Gospel*, „Journal of Biblical Literature”, 81 (1962) 283). Zob. W. C. Unnik, *The Purpose of St. John's Gospel*, [W:] *Studia Evangelica*, Berlin 1954, s. 384.

¹¹ Na ten temat wypowiada się I. de la Potterie, który bardzo często porusza tematy filologiczne, ściślej językowo-stylistyczne, w Piśmie św. Por. tutaj artykuł: Οἶδα et γινώσκω, *les deux modes de la connaissance dans le quatrième Évangile*, „Studia Biblica et Orientalia”, 1949 vol. II, s. 157.

¹² Zob. C. H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1963, s. 10-53; 54-73; 74-96; M. J. Lagrange, *Évangile selon saint Jean*, Paris 1963^s, s. XCIII, XCVIII nn.; C. K. Barrett, *The old Testament in the Fourth Gospel*, „Journal of Theological Studies”, 9 (1947), s. 155-169; M. C. Tenney, *Literary Keys to the Fourth Gospel*, „Bibliotheca Sacra”, 120 (1963) 300-308; S. Schulz, *Komposition und Herkunft der Johannischen Reden*, Stuttgart 1960, s. 118.

¹³ Zob. Gaechter, dz. cyt. s. 140. Autor podaje, że w czwartej ewangelii na 920 różnych słów (nie licząc imion własnych) 97 wyrazów — to hapax legomena w Nowym Testamencie, innych 86 nie spotyka się w ewangelich synoptycznych, tak że Jan od synoptyków różni się 183 słowami, co stanowi 20%. Co do odrębności językowych czwartej ewangelii zob. Lagrange, dz. cyt., s. XCVI n.; De la Potterie, art. cyt., s. 157; zaś co do odrębności stylistycznych zob. Bromboszcz, dz. cyt., s. 103 n., 249; Schulz, dz. cyt., s. 11 i inni.

Styl Jana Ewangelisty jest prosty. Najczęściej występuje parataksa i asyndeton. Nierzadko autor czwartej ewangelii posługuje się repetycją, kondensacją, antytezą, gradacją, paronomazją¹⁴ oraz innymi środkami wyrazu artystycznego¹⁵, uzyskując przez to niezwykłą dobitność swych wypowiedzi. Ponieważ gradacja, repetycja i kondensacja zachodzą w ewangelii św. Jana bardzo często i posiadają swe specyficzne znaczenie, dlatego należy na tym miejscu poświęcić im chwilę uwagi.

Istniejąca linia gradacyjnego rozwoju zespołów wykazała ich wewnętrzną dynamikę. Pojawiły się jakby fazy przygotowawcze, prowadzące do fazy szczytowej, stanowiącej kulminację zespołu. Często były to momenty kluczowe idei ewangelii¹⁶, bo gradacja zespołów semantycznych, tzn. ich rozwoju i natężenia w fazach szczytowych ujawniała się w mowach Chrystusa, uwydatniając przez to ich charakter programowy¹⁷. Można zgodzić się z poglądami uczonych, którzy wyodrębniają pewne rodzaje gradacji, np. gradacja dialogów¹⁸, gradacja wiary¹⁹, świadectwa²⁰, znaków (cudów — σημεῖα)²¹. Najbardziej jednak znamienym dowodem gradacji jest ukonkretnianie ciągu boskiego z Prologu Λόγος-θεός-ζωή-φῶς-Ἰησοῦς Χριστός (I, 1-18). Jest to gradacja zstępująca, której towarzyszy gradacja wstępująca podniesienia ludzi do godności dzieci bożych (I, 12-17) i rosnące wymagania, które płyną z tej godności (miłość — rozdz. XIII-XV). Tak w skrócie przedstawia się gradacja elementów strukturalno-ideowych w czwartej ewangelii.

Zjawisko repetycji i kondensacji w ewangelii św. Jana jest wprost uderzające. Dlatego mogło się wydawać niektórym badaczom, nawet uczonym, że częste powtarzanie przez św. Jana uprzywilejowanych słów (wśród nich także badanych terminów), jest dowodem ubóstwa językowego, może nawet monotonii²². Tymczasem

¹⁴ Paronomazja jest figurą retoryczną polegającą na zestawieniu wyrazów podobnych dźwiękiem. F. Bogaczewicz zajął się tym zjawiskiem stylistycznym w monografii pt. *Paronomazja w Nowym Testamencie*. W ewangelii św. Jana zestawia ok. 350 miejsc, w których dostrzega paronomazję (cytaty podaje w jęz. greckim).

¹⁵ Zob. Lagrange, dz. cyt., s. CVII; Gaechter, dz. cyt., s. 142; H. Clavier, *La structure du quatrième Évangile*, „Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses”, 35 (1955) 192; V. Burch, *The Structure and Message of S. John's Gospel*, London 1928, s. 72.

¹⁶ Zob. J. Muillenburt, *Literary form in the Fourth Gospel*, „Journal of Biblical Literature”, 51 (1932) 52.

¹⁷ Dla zespołu μαρτυρία kulminacyjnym punktem jest rozdz. V, dla ζωή rozdz. VI, dla ἀλήθεια rozdz. VIII, dla φῶς rozdz. XII, dla zespołu ἀγάπη rozdz. XV. We wszystkich tych rozdziałach mowy Chrystusa posiadają szczególne znaczenie.

¹⁸ Zob. Burch, dz. cyt., cała część II; a zwłaszcza H. van den Bussche, *Structure de Jean I-XII dans l'Évangile de Jean. Études et Problèmes*, Paris 1958, s. 61-109. Gradacja dialogów: od rozmowy z Natanaelem, Nikodemem poprzez polemikę z Żydami aż do mowy pożegnalnej w wieczerniku, ukazuje się nie tylko w objętości mów, lecz także w ich znaczeniu ideowym.

¹⁹ Gradacja jakości (głębi) wiary oraz ilości osób wierzących zob. tamże, s. 83-85.

²⁰ Od świadectwa Jana Chrzcziciela — po świadectwo Ojca (tamże, s. 93).

²¹ Zob. S. Mendner, *Johannische Literarkritik*, „Theologische Zeitschrift”, 8 (1952) 424.

²² Zob. T. Sinko, *Zarys historii literatury greckiej*, t. II, s. 385; Gaechter, dz. cyt., s. 143; M. E. Boismard, *Du baptême à Cana*, (J. I, 19 — II, 11), Paris 1956, s. 21 n. Teza monotonii jest co najmniej dyskusyjna w świetle dzisiejszych badań.

przy głębszej analizie dojść można do zdumiewającego wniosku, że częste stosowanie repetycji i kondensacji w czwartej ewangelii nie nuży, wręcz przeciwnie — ożywia. Jest środkiem, dzięki któremu ewangelista podkreśla i wzmacnia niektóre pojęcia, zyskując na dobitności wypowiedzi²³. Jest to stosowany świadomie pewien rodzaj repetycji, tzw. „repetitions for clearness”, jak go zwie J. Muillenburg²⁴. Jeszcze ważniejszą funkcją repetycji w czwartej ewangelii jest sugerowanie refrenowości poematu²⁵. W ten sposób repetycja skierowuje myśl ku przypuszczeniu, że w ewangelii św. Jana mogą znaleźć się elementy poetyckie. Łączy się to z problematyką poetyzacji czwartej ewangelii, co niżej będzie omówione.

Ad 3: Analiza zespołów semantycznych nasuwa pewne wnioski, które dotyczą zagadnienia rodzaju literackiego ewangelii św. Jana. Za poetyzacją tej ewangelii przemawia wiele czynników, jak stroficzność uzyskiwana przez repetycję, symbolizm²⁶ alegoreza²⁷, muzyczność utworu²⁸, symetria, użycie chiasmów²⁹, rytmizacja, paralelizm, słowa-klucze, metaforyka³⁰ i dramatyzacja. Chociaż wszystkie wymienione czynniki poetyzacji ewangelii św. Jana zasługują na osobne omówienie, jednak z braku miejsca zatrzymamy się tylko przy najważniejszych, do których należy: a) rytmizacja, b) paralelizm, c) słowa-klucze, d) dramatyzacja.

Ad a): Zespoły semantyczne w swym przebiegu wykazały silne zrytmizowanie i symetrię elementów w strukturze czwartej ewangelii. Świadczy o tym fakt, że można zdania z tej ewangelii cytowane w języku oryginału (język grecki) przytoczyć w rytmicznym układzie wersów. Mowy w czwartej ewangelii posiadają rytm bardziej rygorystyczny niż inne partie utworu. Opowiadają się za tym uczeni: J. Lagrange,

²³ Zob. F. Quiévreux, *La structure symbolique de l'Évangile de saint Jean*, „Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses”, 33 (1953) 160; T. Bromboszcz, dz. cyt., s. 99.

²⁴ Art. cyt., s. 45, 52 n. Repetycję w dwóch formach: negatywnej i pozytywnej, podkreśla Lagrange (dz. cyt., s. CXVII).

²⁵ Zjawisko to uwydatnia M. Abbott. Cyt. za Lagrange, dz. cyt., s. XCIII.

²⁶ Zob. Dodd, dz. cyt., s. 134; J. Leal, *El simbolismo historico del IV Evangelio*, EB, 19 (1960) 229-348; Quiévreux, art. cyt., s. 123-165. Cały ostatni artykuł poświęcony jest symbolicznej strukturze czwartej ewangelii. Autor przytacza bardzo dużo materiału dowodowego na potwierdzenie swej tezy, że system symbolizmu jest najbardziej rozwinięty właśnie w ewangelii św. Jana.

²⁷ Zob. Muillenburg, art. cyt., s. 52.

²⁸ Quiévreux uważa, że jedynie porównanie z muzyką wyjaśnia strukturę czwartej ewangelii. Inni uczeni, jak L. Bouyer (*La Bible et l'Évangile*, Paris 1958², s. 195) i M. C. Tenney (*The Symphonic structure of John*, „Bibliotheca Sacra”, 120 (1963) s. 117-125), uznają „symfoniczną strukturę” ewangelii św. Jana. Również Dodd (dz. cyt., s. 383) i H. Sahlin (*Zur Typologie des Johannesevangeliums*, Uppsala 1950, s. 73) wykazują podobieństwo ewangelii św. Jana do chóralu gregoriańskiego lub fugi.

²⁹ Zob. X. Léon-Dufour, *Trois chiasmes johanniques*, „New Testament Studies”, 7 (1960) 249-255.

³⁰ Św. Jan ewangelista raczej rzadko stosuje metaforę, ale o jego obrazach metaforycznych E. Hirsch nie waha się powiedzieć, że nie ma w starożytności tak poetyckich obrazów, jak u Jana ewangelisty, cyt. za Mendner, art. cyt., s. 423).

P. H. Menoud³¹. Jeżeli słuszne jest zdanie, że „rytm występuje tylko w przebiegu czasowym na terenie muzyki, tańca i poezji”³², to stając wobec zadziwiającego wprost rytmu czwartej ewangelii, opowiedzieć się trzeba za jej poetyckim charakterem. Rytm zaś ewangelii św. Jana jest rzeczywiście zadziwiający, do tego stopnia, że F. Quiévreux po przeprowadzeniu swych badań zapytuje: jak autor czwartej ewangelii mógł ją komponować w ten sposób? Odpowiedź znajduje w porównaniu z muzyką, która może naświetlić nasuwający się problem³³. Rytm ewangelii św. Jana nie jest rytmem starożytnych wierszy o metrach ujętych w ściśle reguły, ani rytmem prozy wierszowanej (poetyckiej); zarówno rytm, jak i język poetycki Jana ewangelisty nie znajduje ekwiwalentu w żadnym z dzieł literatury, jest specjalnością właściwą tylko autorowi czwartej ewangelii³⁴.

Ad b): Jan ewangelista posługuje się często (nawet bardzo często) paralelizmem, a także spokrewnioną z nim analogią i powtórzeniem. Trudno wyszczególniać na tym miejscu wszystkie objawy paralelizmu w czwartej ewangelii. Można jedynie skierować do ich opracowań³⁵, uwzględniając tu tylko (i to w wielkim skrócie) pewien rodzaj paralelizmu, tzw. „paralelismus membrorum”. Jest to sposób łączenia stychów w wiersze³⁶. Paralelizm ten dzieli się na synonimiczny, antytetyczny i syntetyczny. Zachodząc w czwartej ewangelii, zwłaszcza w mowach, świadczy o poetyckiej budowie mów, o poetyckiej strofice utworu³⁷. Uczeni podkreślają znaczenie stosowania paralelizmu w ewangelii św. Jana, szczególnie paralelizmu antytetycznego³⁸. K. Clemen podaje w cytatach z oryginału greckiego 129 miejsc paralelnych w czwartej ewangelii³⁹. Z paralelizmem łączy się zjawisko zwane concatenatio.

³¹ Lagrange, dz. cyt., LXXXIX; Menoud, art. cyt., s. 247 nn.

³² T. Kuryś, *Rytm*, [W:] *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*, Wrocław 1963, t. II, cz. 1, s. 31; zob. K. Wóycicki, *Stylistyka i rytmika polska*, Warszawa 1929, s. 54. Wydaje się, że zgodnie z rozróżnieniem autora: poeta-muzyk, poeta-plastyk-należy św. Jana ewangelistę zaliczyć do pierwszej kategorii twórców ze względu na jego rytm muzyczny.

³³ Art. cyt., s. 158 n. Uczeni wykrywają rytm w utworach muzycznych czy poetyckich badając je systemem liczbowym. Dzięki tym „suchym” badaniom dochodzą do fascynujących niekiedy wyników. W rzeczywistości artysta, poeta-muzyk, nie zajmuje się liczbami. Idąc za natchnieniem — tworzy. Quiévreux, podając obszerny materiał dowodowy, wykazuje, do jakiego stopnia rytm czwartej ewangelii wpływa na jej konstrukcję. Przy końcu swych badań stwierdza, że Jan ewangelista nie zajmował się (i nie mógł zajmować się) rachunkami dokonując tak doskonałego dzieła. Działo tu oczywiście natchnienie Ducha Świętego, ale też osobisty geniusz autora.

³⁴ Zob. tamże, s. 160. Autor mówi, że nie znajdujemy ekwiwalentu dla czwartej ewangelii wśród dzieł współczesnych.

³⁵ Zob. Dodd, dz. cyt., s. 187, gdzie autor podaje materiał egzemplifikacyjny; por. także P. Parker, *Two Edition of John*, „Journal of Biblical Liter.,” 75 (1956) 303-314; Feuillet, dz. cyt., s. 488, gdzie autor wykazuje paralelizm w następowaniu mów jako komentarzy cudów i innych faktów; Boismard, dz. cyt., s. 23 i passim — autor dostrzega paralelizm dni.

³⁶ Zob. J. Kaczmarczyk, *Ewangelie. Studium krytyczne*, Kraków 1915, s. 292.

³⁷ Zob. P. Gaechter, *Strophen im Johannes-Evangelium*, „Zeitschrift für Catholische Theologie”, 1936, s. 99-120, 402-423.

³⁸ Zob. Lagrange, dz. cyt., s. XCVIII.

³⁹ *Die Entstehung des Johannesevangeliums*, Halle 1912, s. 25-30.

Jest to figura retoryczna, która podobnie, jak paralelizm dowodzi łańcuchowej konstrukcji utworu⁴⁰.

Ad c): Najnowsza poetyka posługuje się coraz częściej terminem: słowa-kłucze, wyprowadzonym przez P. Guirauda⁴¹. Słowo-kłucz, to wyraz wyróżniający się swą częstotliwością, wprowadzicie nie bezwzględnie (bo taką częstotliwością odznaczają się słowa-tematy), ale względnie. Przez specjalne użycie u danego autora słowo-kłucz różni się znacznie od użycia ogólnego. Definicję tę spokojnie można zastosować do analizowanych terminów μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς, ζῶη, ἀγάπη w czwartej ewangelii⁴². Ponieważ słowa-kłucze występują w poezji, dlatego można twierdzić, że występowanie ich w czwartej ewangelii nadaje jej charakter poetycki.

Ad d): Na charakter dramatyczny czwartej ewangelii wskazuje w pierwszym rzędzie forma podawcza. Jest nią dialog opracowany dramatycznie. C. H. Dodd mówiąc o dialogu Janowym twierdzi: „Le dialogue johannique est une création littéraire originale. La plus caractéristique du quatrième évangile est le dialogue dramatique élaboré”⁴³.

Poza tym zasadą dramatyzacji czwartej ewangelii jest konflikt Chrystusa z jego wrogami. Można go nazwać konfliktem Światła z ciemnością, Miłości z nienawiścią, Prawdy z fałszem, Życia ze śmiercią. W utworze daje się również zauważyć konflikt wiary i niewiary⁴⁴. Liczni uczeni podkreślają dramatyczny charakter czwartej ewangelii. Niektórzy tylko ogólnie zaznaczają ten problem, opowiadając się za nim⁴⁵, inni bardziej precyzują swą myśl. I tak E. Hirsch widzi podobieństwo czwartej ewangelii do klasycznej tragedii greckiej⁴⁶, chociaż uznaje także, iż ewangelia ta rządzi się również własnymi prawami. M. Windisch jest zdania, że czwarta ewangelia jest to dzieło literackie „sui generis”, które zajmuje miejsce między ewangelią w sensie synoptycznym a dramatem-tragedią⁴⁷. Omawiając zagadnienie dramatyzacji czwartej ewangelii wkracza się nie tylko w problem jej poetyzacji, ale także w kwestię zaklasyfikowania jej w odpowiedni rodzaj literacki. Trudno zgodzić się ze skrajnym poglądem, jakoby czwarta ewangelia była dramatem-tragedią w sensie ścisłym.

⁴⁰ Zob. Boismard, *Le Prologue de s. Jean*, Paris 1953, s. 24.

⁴¹ *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris 1954, s. 64 n.; tenże, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht 1959, s. 90 n.

⁴² Jako słowa-tematy ukazują się w czwartej ewangelii: πατήρ, Θεός, πίστις.

⁴³ Dz. cyt., s. 311; tenże, *A l'arrière-plan d'un dialogue johannique*, „Rev. d'Hist. et de Philos. Rel.”, 37 (1957) 5.

⁴⁴ Dramat walki Światła z ciemnością uwypuklają Keppler (*Die Komposition des Johannes-evangeliums*, cz. II) i Hirsch (dz. cyt., s. 84).

⁴⁵ J. P. Michaud, *Le signe de Cana (J. 2. 1-11 dans son contexte johannique. Analyse-synthèse*, Montreal 1963 s. 68; Muillenbourg, art. cyt., s. 46, 52; Lagrange, dz. cyt., s. LXXXIII, XCIII.

⁴⁶ Dz. cyt., s. 83 nn., 90. Porównanie czwartej ewangelii z dramatem starożytnym przeprowadza również Dodd (dz. cyt., s. 400).

⁴⁷ Cyt. za: Lagrange, dz. cyt., s. LXXX.

Należy jednak przyznać, że jako dzieło poetyzujące o elementach dramatycznych znajduje się na pograniczu dramatu.

Ogólnie trzeba stwierdzić, że ewangelię św. Jana trudno zaliczyć do jednego rodzaju literackiego. Jej struktura nie mieści się w ustalonych schematach podziału, ponieważ wśród elementów konstrukcyjnych brak dominującego tak wyraźnie, aby uzasadniał zwykle zakwalifikowanie. Dlatego należy raczej określić czwartą ewangelię jako odmianę literacką mieszaną, zawierającą w sobie piękno wszystkich rodzajów literackich. Posiada bowiem cechy dramatyczne, ale dramatem w ścisłym tego słowa znaczeniu nie jest. W czwartej ewangelii zauważyć można elementy epickie (opowiadanie, relacje unaoczniające, fabuła), a jednak poematem epickim nie jest. Wyróżnić w niej można elementy liryczne, na co wskazuje zespół *ἀγάπη*, wypowiedzi w pierwszej osobie (tzw. mowy typu *ἐγώ εἶμι*), subiektywna postawa, która góruje w mowach opartych na wypowiedziach jednej osoby, itp. — do czystej jednak liryki czwartej ewangelii zaliczyć nie można. Stąd wynika jedyny wniosek, że czwarta ewangelia znajduje się na pograniczu wszystkich rodzajów literackich. Jest to pojęcie szerokie, w którym mieści się również teza o filozoficznym charakterze utworu, co ujawnia się między innymi w rozprawdzeniu idei prologu w całej ewangelii. Jan ewangelista nie jest, oczywiście, przedstawicielem żadnego kierunku filozoficznego, dominującego w starożytności. Nie można jego myśli ściśle porównywać z systemem platońskim czy z neoplatonizmem. Chociaż prolog Janowej ewangelii posiada charakter zbliżony do rozprawy programowej, a *λόγος* i *φῶς* należą do pojęć neoplatońskich, to jednak w czwartej ewangelii nie są pojęciami tylko, w sensie idei, lecz są personalne. W koncepcji Logosu Janowej ewangelii nie można dopatrywać się racjonalnych rysów filonowego Logosu, ani filozoficzno-stoickiego pojęcia Logosu⁴⁸.

Uwzględniając wszystkie powyższe dane odnoszące się do zagadnienia rodzaju literackiego czwartej ewangelii, a dostarczone przez analizę zespołów semantycznych, można stwierdzić, że ewangelia św. Jana jest utworem poetyckim o przemyślanej i zdecydowanej strukturze⁴⁹.

Ostatnim już problemem podlegającym omówieniu w syntezie niniejszej jest kwestia Prologu, którą należy uwzględnić z uwagi na to, że zawiera w sobie zagadnienia dotyczące zarówno rodzaju literackiego czwartej ewangelii, jak i struktury utworu.

Badane zespoły semantyczne występują w prologu w dużym nagromadzeniu (18 razy na przestrzeni 18 wierszy). Pamiętając o walorze poetyckim zespołów, tzn. słów-kluczy, śmiało można stwierdzić, że pełnią funkcję upoetycznienia prologu.

⁴⁸ Zob. Schulz, dz. cyt., s. 28. Autor jest zdania, że Jan opierał się raczej na Mądrości ze Starego Testamentu, zwłaszcza na Hymnie o Mądrości 9,9-12, co zresztą twierdzą i inni.

⁴⁹ Współcześni uczeni, wśród nich także polscy naukowcy, twierdzą, że czwarta ewangelia jest utworem poetyckim, podobnie jak i List św. Jana (zob. *Biblia tysiąclecia*, Poznań 1965, s. 1506). Ewangelia św. Jana jest poetyckim utworem mieszanym, z elementami dramatycznymi, lirycznymi, epickimi, filozoficznymi.

Prolog jest najbardziej poetycką częścią ewangelii. Ukazuje się jako hymn o Słowie Wcielonym. Zgodny jest pogląd uczonych na charakter poetycki prologu, który zwą Logos-hymnus⁵⁰. Prolog jest całością zwartą i harmonijną⁵¹, co więcej, posiada on strukturę zdecydowanie artystyczną o schemacie paraboli⁵².

Uwzględniając stosunek prologu do całości ewangelii, można przytoczyć zdanie uczonych, którzy nazywają go „portykiem”⁵³, „uwerturą”⁵⁴ dzieła. Ale trzeba pójść jeszcze dalej. Prolog jest czymś więcej niż tylko wstępem do ewangelii. Stwierdzenie to posiada swe uzasadnienie w tym, że idee-motywy prologu pojawiają się bardzo często w całej ewangelii i są tam rozpracowane w sposób przemyślany. Wskazała na to analiza zespołów semantycznych. Okazało się bowiem, że zespoły semantyczne wchodząc ogranicznie w strukturę ewangelii, pozostają w specyficznym stosunku do prologu. Cztery mianowicie z analizowanych zespołów wystąpiły w prologu, i to programowo, nie okazjonalnie. Są to: μαρτυρία, φῶς, ἀλήθεια, ζωή. (Jeden tylko zespół jest bez reszty wyeksponowany tylko w prologu i nie występuje więcej w ewangelii — to λόγος). Jaka jest wobec tego funkcja zespołu ἀγάπη? Cztery pierwsze zespoły semantyczne występujące w prologu mają charakter programowo-abstrakcyjny. Ale taki sam charakter posiada zespół ἀγάπη, który wynika ze związku Ojca z Synem i z pojęcia χάρις w prologu. Wprawdzie zespół ἀγάπη nie jest wymieniony w prologu, jest jednak jakby afektywnym podłożem całej ewangelii. Jest to zespół afektu i woli, która łączy Osoby Trójcy Świętej oraz ludzi τέκνα θεοῦ (I, 12). Zespół ἀγάπη posiada swój odrębny „mikroprolog”, występujący na początku drugiej części ewangelii, mianowicie w rozdziale XIII, w. 1. Zespół ten pełni w całej ewangelii taką samą funkcję strukturalną, jaką pełnią pozostałe zespoły.

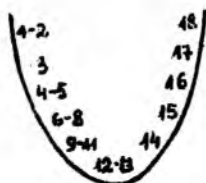
Analiza zespołów semantycznych udowodniła, że w dalszych częściach ewangelii,

⁵⁰ Zob. S. Ausejo, *Es un himno a Cristo el prologo de San Juan?*, EB 15 (1956) s. 222-227, 381-427; S. Schulz, *Die Komposition des Johannesprologs und die Zusammensetzung des 4 Evangeliums*, SE, s. 357; W. F. Ryan, *John's Hymn to the Word*, „Worship”, 37 (1963) 285-292; Boismard, *Le Prologue* [. . .], s. 99 i inni.

⁵¹ Zob. J. Stępień, *Autentyczność i struktura Prologu Ewangelii św. Jana*, RTK, 8 (1961), z. 1, s. 83.

⁵² Zob. Boismard, *Le Prologue* [. . .], s. 104. Autor przedstawia strukturę Prologu wg schematu a-b-c-d-d'-c'-b'-a', co obrazuje za pomocą paraboli:

- a Słowo u Boga
- b Rola w stworzeniu
- c Dar dla ludzi (życie i światło)
- d Świadcstwo Jana Ch.
- e Przybycie Słowa na świat



- Syn na łonie Ojca a'
- Rola w 2 stworzeniu b'
- Dar dla ludzi (pełnia łaski) c'
- Świadcstwo Jana Ch. d'
- Wcielenie

Przez Słowo Wcielone
stajemy się dziećmi Bożymi

⁵³ Zob. Keppler, dz. cyt., s. 14.

⁵⁴ R. Bultmann, cyt. za Menoud, art. cyt., s. 17.

zwłaszcza w mowach, znaleźć można wiele myśli pokrewnych ideom prologu⁵⁵. Zespoły semantyczne wykazały stałą technikę autora nawiązywania do prologu, rozprowadzania jego idei w dalszych partiach ewangelii. Prolog jest rozprowadzony przez zespoły semantyczne. Zespoły pełnią funkcję interpretacji prologu. Stąd wyprowadza się wniosek, że prolog jest zasadą kompozycyjną całej ewangelii.

Prolog jest kluczem do ewangelii⁵⁶. Prolog zawiera kwintesencję ewangelii, która stanowi opracowanie prologu, rozwinięcie jego idei⁵⁷. Można powiedzieć, że ewangelia jest dla prologu historycznym dowodem, a dla idei Logosu — historyczną eksplikacją⁵⁸, co swój początek miało już w prologu, gdzie zespoły semantyczne zapoczątkowały rozwój głównej idei czwartej ewangelii.

Warto zaznaczyć, że powyższe wnioski nie są całkiem odosobnione i zupełnie nowe, chociaż droga wiodąca do nich nie była drogą utartą. Pokrewne tym wynikom są twierdzenia uczonych, że prolog w ewangelii św. Jana jest „summary of the theme of the Gospel”⁵⁹, „whole message of the Gospel in brief”⁶⁰. Współcześni uczeni zaznaczają, że prolog łączy się ściśle i nierozzerwalnie z resztą ewangelii⁶¹, co więcej, jest ilustracją literackiej jakości struktury całej ewangelii⁶². W strukturze prologu dopatrywano się zasady podziału kompozycyjnego utworu⁶³.

Zbierając całość wyników tej pracy stwierdza się, że zespoły semantyczne μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς, ζῶή, ἀγάπη pełnią zasadnicze funkcje w ewangelii św. Jana, ponieważ:

¹⁰ — wskazują na poetycki charakter czwartej ewangelii;

²⁰ — ujawniają strukturę dzieła. Przez swą specyficzną prezentację na terenie utworu, zwłaszcza w mowach, rozprowadzają idee prologu, dowodzą, że prolog jest zasadą kompozycyjną ewangelii, która posiada strukturę łańcuchowo-ramową, konstrukcję dwudzielną;

³⁰ — są wyraźnie zaangażowane ideowo. Ujawniają bowiem główną myśl ewangelii, konsekwentnie przeprowadzaną od początku do końca utworu. Jest nią przyjście Chrystusa-Światłości (φῶς) na świat po to, by dać mu życie (ζῶή) świadczyć (μαρτυρία) o prawdzie (ἀλήθεια) i zbawić ludzi przez miłość (ἀγάπη).

⁵⁵ Do podobnych twierdzeń dochodzą uczeni. Zgadzają się zasadniczo z takim poglądem: Bromboszcz (dz. cyt., s. 65), Menoud (art. cyt., s. 250) i inni.

⁵⁶ Zob. Clavier, art. cyt., s. 179.

⁵⁷ Por. Dodd, dz. cyt., s. 305; Lagrange, dz. cyt., s. LXXXIII.

⁵⁸ Por. Keppler, dz. cyt., s. 103.

⁵⁹ J. H. Bernard, *Gospel according to S. John*, Edinburg 1928, s. XXXIII.

⁶⁰ M. F. Lacan, *Le Prologue de saint Jean*, „Lumière et Vie”, 33 (1957) 91-110.

⁶¹ Por. J. Stępień, *Idea centralna Prologu Ewangelii św. Jana*, [W:] *Ze współczesnej problematyki biblijnej*, Warszawa 1962, nadb. ss. 82.

⁶² Zob. M u i l e n b u r g, dz. cyt., s. 41, zwłaszcza s. 208.

⁶³ Czyniono to w różny sposób. I tak za dwudziałem Prologu i ewangelii opowiada się J. Belser w swym dziele *Das Evangelium des heiligen Johannes* (Freiburg 1905), za trójpodziałem C. Fouard (*Saint Jean*, Paris 1930) a za podziałem na 4 części W. Brandt (*Das Ewige Wort*, Berlin 1936).

THE FUNCTION OF SEMANTIC GROUPS μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς, ζωή, ἀγάπη
IN ST. JOHN'S GOSPEL

Summary

In the gospel of St. John certain semantic groups are distinguishable. Among these may be included μαρτυρία, ἀλήθεια, φῶς, ζωή, ἀγάπη. Compared with the synoptic gospels these groups are remarkable not only for the frequency of their occurrence and their significance, but above all for the function they perform in the structure of the work. They may be divided into dominant groups and leading groups. Both convey the idea of the prologue by their characteristic presentation of the gospel. They prove that the prologue is a principle of the composition of the gospel, and that it has a chain — and frame — like structure, a dual composition (to the Cenacle ch. I-XII, and from the Cenacle ch. XIII-XXI).

The semantic groups under consideration occur in speeches and reflections only. They are, as it were, key — words in the work. They evidence the poetic character of the 4th gospel. They enhance the dynamism and dramatization of the work. They show that the author was a master in the use of artistic means of expression such as: gradation, parallelism, symbolism, repetition, condensation, antithesis, rhythmization, allegoresis, chiasmus and other such figures. The analysis of semantic groups proves the uniqueness of the vocabulary of St. John's gospel, and discloses the form of presentation which is a dramatically composed dialogue.

The semantic groups in this gospel are clearly ideologically involved. They reveal the principal thought of the gospel carried through consequently from the beginning to the end of the work. This principal thought is the coming of Christ — the Light (φῶς) to this earth, to give it life (ζωή), to testify (μαρτυρία) to the truth (ἀλήθεια) and save mankind through love (ἀγάπη).